

Ilija Garašanin

Načertanije

Program spoljašne i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine

SADRŽAJ:

- O Iliji Garašaninu
- NAČERTANIJE
- Politika Srbije
- Primječanija o razdeljenju carstva
- O sredstvima, kojima bi se cjelj srbska postići mogla
- Uvodna sredstva
- Najpre da označimo naša otnošenija sprema Bugarske
- O politici Srbije u smotreniju Bosne, Ercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije
- Srem, Bačka i Banat
- O sojuzu sa češkim Slavjanima

Načertanije

Srbija se mora i u tom smotreniju u red ostalih evropejskih država postaviti, stvorivši jedan plan za svoju budućnost, ili tako reći da sastavi sebi jednu domaću politiku po kojim glavnim načelima treba Srbija kroz više vremena stalno da se vlada i sve svoje poslove po njima postojano da upravlja.

Dviženije i talasanje medu Slavenima počelo je već, i zaista nikad prestati neće. Srbija mora ovo dviženije a i rolu ili zadatak, koji će ona u tom dviženiju za izvršenje imati, vrlo dobro upoznati.

Ako Srbija dobro projesapi šta je ona sad? u kakvom se psoloženiju nalazi? i kakvi nju narodi okružavaju? to se ona mora uveriti o tome, da je ona mala, da ona u ovom stanju ostati ne sme, i da ona samo u sojuzu sa ostalim okružavajućim je narodima za postići svoju budućnost svoj zadatak imati mora.

Iz ovog poznanja proističe čerta i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji ju okružavaju.

Ako Srbija ovu politiku krjepko ne bude sledovala, i što je gore, ako je odbaci te ne sočini ovom zadatku dobro razmišljen plan, to će ona od inostranih bura kao mala lada ovamo i onamo bacana biti, dok najposle na kakav golem kamen ne nameri, na kome će se sva razdrobiti.

Politika Srbije

Tursko carstvo mora se raspadati, i to raspadanje može se samo na dva načina dogoditi.

1. Ili će carstvo to biti razdeljeno; ili
2. Biće ono na novo sazidano od svojih hristijanskih žitelja.

Primječanija o razdeljenju carstva

O slučaju ovom nećemo opširno govoriti, no samo to primetiti moramo da bi pri ovom događaju Rusija i Austrija glavne role igrati morale, jer su one susedne i graničeće sile.

Ove dve sile lako bi se mogle pogoditi i složiti, koje će zemlje i predjeli kojoj pripasti. Austrija samo za pritjažavanjem zapadnih, a Rusija za osvojenjem istočnih zemalja težiti može. I po tome može biti da bi prava linija od Vidina do Salonika povučena, mogla ovo pitanje na zadovoljstvo obadveju strana rješiti. Tako dakle u slučaju razdeljenja, svi Srbi samo Austriji pali bi u djel. Austrija i Rusija znadu to odveć dobro da tursko carstvo kao takvo, dugu budućnost neće imati. Obe države ovu priliku upotrebljuju da učine svoje granice što skorije raširiti. Oba dve one na tome rade svakojako, da preduprede i prepreče da se na mesto turskog drugo hristijansko carstvo izrodi; jer bi onda za Rusiju iščezla lepa nadežda i prijatan izgled, da će Carigrad uzeti i držati,

koje je njen najmiliji plan od Petra Velikoga; a za Austriju porodila bi se otuda grozeća opasnost da će Južne Slovene svoje izgubiti.

Austrija dakle mora pod svima opstojateljstvima biti neprestano neprijatelj srbske države; sporazumnije dakle i sloga sa Austrijom jeste za Srbiju politička nemogućnost; jer bi ona sama sebi uže na vrat bacila. Samo Austrija i Rusija mogu raditi o propasti i razdeljenju turskog carstva. One se o tome brinu. Rusija ovo stanje već od mnogo godina prepravlja i priugotavlja. Sad već i Austrija ne može inače, nego mora i ona pomagati i za sebe gledati kao što je i pri razdeljenju Poljske činila. Prirodno je da se sve ostale sile pod predvoditeljstvom Francuske i Engleske ovom raširavanju i povećanju Rusije i Austrije protive. One će može biti smatrati za najbolje sredstvo, kojim bi se ovo razdeljenje predupređiti moglo, da se tursko carstvo u jednu novu nezavisnu hristijansku državu promeni, jer ovako bi se prazno mesto posle propasti Turske ispunilo i tako bi se samo moglo ravnovesije evropejsko u celosti zadržati. Osim toga druge pomoći nema.

Srpska država koja je već srećno počela, no koja se rasprostirati i ojačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-ga i 14-ga stoljetija i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji. Po istoriji ovoj zna se da su srpski carevi počeli bili grčkom carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšeg istočno-rimskog carstva srbsko-slavensko carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan silni primio je već grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i uništena tako reći, treba da počne isti onaj duh dejstvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti.

Ovaj temelj i ove osnove zidanja carstva srbskog valja dakle sad od razvalina i nasutima sve većma čistiti i osloboditi, na vidik izneti, i tako na ovako tverdom i stalnom istoričeskom fundamentu novo zidanje opet preduzeti i nastaviti. Črez to će ovo predprijetije u očima sviju naroda a i samih kabineta, neiskazanu važnost i visoku vrednost zadobiti; jer ćemo onda mi Srbi pred svet izići kao pravi naslednici velikih naših otaca koji ništa novo ne čine no svoju dedovinu ponavljaju. Naša dakle sadašnjost neće biti bez sojuza sa prošlošću, nego će ova činiti jedno zaviseće, sastavno i ustrojeno celo, i zato Srbstvo, njegova narodnost i njegov državni život stoji pod zaštitom svetog prava istoričeskog. Našem teženju ne može se prebaciti, da je ono nešto

ново, neosnovano, da je ono revolucija i prevrat, nego svaki mora priznati da je ono politički potrebno, da je u prastarom vremenu osnovano i da koren svoj u pređašnjem državnom i narodnom životu Srba ima, koji koren samo nove grane tera i na novo procvetati počinje.

Ako se novo preporođenje srpskog carstva s ove tačke smatra, onda ćedu i ostali Južni Sloveni ideju ovu vrlo lako razumeti a i s radostiju primiti, jer valjda ni u jednoj evropejskoj zemlji ne živi tako spomen istoričeske prošlosti kod naroda, kao kod Slavena turskih, kod kojih je živo i vjerno opominjanje sviju skoro slavinih muževa i događaja istorije njihove još i danas. I zato se može sigurno računati da će posao ovaj u narodu dragovoljno primljen biti i nisu potrebna desetoljetna dejstvovanja u narodu da bi on samo korist i polzu ovog samostalnog vladanja razumeti mogao.

Srbi su se među svima Slavenima u Turskoj prvi sobstvenim sredstvima i snagom za svoju slobodu borili; sljedovatelno oni imaju prvi i puno pravo k tome da ovaj posao i dalje upravljaju. Već sada na mnogim mestima i u nekim kabinetima predvide i slute to: da Srbima velika budućnost predstoji i to je ono što je pozornost cele Evrope na Srbiju navuklo. Kad mi ne bi dalje mislili nego samo na knjaževstvo kao što je sad, i kad ne bi u ovom knjaževstvu klica budućeg srpskog carstva ležala, onda ne bi se svet više i duže sa Srbijom zanimao nego što je sa Moldavskim i Vlaškim knjaževstvima činilo, u kojima nema samostalno načelo života i koji se dakle samo kao privjesci Rusije smatraju.

Nova srbska država na jugu podavala bi Evropi sve garancije da će ona biti vrsna i krjepka država i koja će se moći među Austrijom i Rusijom održati. Geografičeskoje položenije zemlje, površina zemaljska, bogatstvo na prirodne proizvode i vojeni duh žitelja, dalje uzvišeno i vatreno čuvstvo narodnosti, jednako poreklo, jedan jezik - sve to pokazuje na njenu stalnost i veliku budućnost.

O sredstvima, kojima bi se cjelj srbska postići mogla

Kad se sa opredjelenošću zna šta se hoće i kad se stalno i krjepko hoće, onda ćedu se sredstva za postizenje naznačene cjeli potrebna kod jednog sposobnog praviteljstva i lako i skoro naći, jer narod je srpski tako dobar, da se s njim sve, no samo razumno postići može.

Uvodna sredstva

Da bi se opredjeliti moglo šta se učiniti može i kako se u poslu postupiti ima, mora praviteljstvo znati u kakvom se položenu svagdar nalaze narodi raznih provincija Srbiju okružavajućih. Ovo je glavno uslovije tačnog opredelenija sredstva. Za ovu cjel treba pre svega oštroomne, od predponjatija ne zauzete i praviteljstvu verne ljude kao ispitatelje stanja ovih naroda i zemalja poslati i ovi bi morali posle svog povratka tačno pismeno izvestije o stvari dati. Naročito se treba izvestiti o Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Severnoj Albaniji. U isto vreme nužno je da se tačno poznaje i stanje Slavonije, Hrvatske i Dalmacije a razume se da u ovo spadaju i narodi Srema, Banata i Bačke.

Ovim agentima nužno je dati nastavljenija kojim će načinom ove zemlje obići i proputovati. Između pročeg treba im naznačiti koja mesta i koja lica treba naročito da upoznadu i da izvide. Pored materijalnih instrukcija treba im dati i jednu obštu, glavnu instrukciju, u kojoj ćedu biti sledujuće tačke opredjeljene koje će ti ispitatelji ispuniti morati.

1-vo. Rasuzdavaćedu političesko stanje zemlje, osobito partaje u njoj nalazeće se; kupićedu beleške po kojima bi se narod bolje upoznati i čuvstva srca njegovog, dakle tajne želje njegove saznati mogle; no pre svega naznačićedu ono što se kao pripoznata i već javno izrečena narodna potreba smatrati mora.

2-go. Naročito treba paziti na vojeno stanje naroda i zemlje; kao na ratni duh, naoružanost naroda, posle čislo i raspoloženje pravilne vojske; gde se nalaze ratni magazini i arsenali; gde se u zemlji proizvode ratne potrebe kao džebana i oružje; ili od kud se dobijaju i u zemlju unose itd.

3-će. Sočinićedu opisanije ili karakteristiku i spisak od najvažniji i najveći upliv imajući muževa, ne izuzimajući iz toga ni one koji bi protivnici Srbije bili.

4-to. Što se u kojoj provinciji o Srbiji misli, šta narod od Srbije očekuje, i šta li ljudi od nje žele i čega se od nje boje.

Naravno se još ovom nastavljeniju i to dodati mora šta svaki izaslanik o srbskoj politici za sad kazati i saobštiti sme i može; koje i kakve nadežde probuditi sme i našto pozornost i vnimanije osobito ondašnji prijatelja Srbije obratiti mu valja.

Najpre da označimo naša otnošeniya sprema Bugarske

Bugarska je između sviju slovenski zemalja najbliža slavnom gradu carstva turskog; najveća čast ove zemlje lako je pristupna; ovde se nalaze najvažnije vojne pozicije Turaka i veća polovina njiove vojske. Ni u kojoj drugoj evropskoj zemlji ne drži se Turčin da je tako siguran i još sad gospodar kao u ovoj; osim toga su Bugari skoro svi oružja lišeni, i naučili su već slušati i raditi, pokornost i posao ušli su kod njih u običaj. No ova primječanija ne treba da nas poremete da pravu vrednost Bugara ne pripoznamo, ili što je još gore da ih prezremo. Istina je to po nesreći, da Bugari prem da su najveća grana slavenskog naroda u Turskoj, skoro nikako nemaju poverenje u svoju sobstvenu snagu i samo na spoljašna iz stranih zemalja (Rusije) dolazeća podstrekanija usuđuju se oni upuštati se u pokušenija osloboditi se. Rusiju oni smatraju svagdar kao silu koja najviše za njihovo izbavljenje i oslobođenje učiniti može i hoće, osim što bi Rusija sama za sebe radila i Bugarima u mesto turskog svoj jaram mnogo rapaviji nabacila, no ona se ni inače, kao što se je pokazalo, ne sme usuditi neposredstveno sa svojom vojskom Bugarima u pomoć priteći, jer je Evropa već upoznala pravu narav onih tobož blagorodnih namjera ruskih u smotreniju Turske, i zaista bi se osobito evropejski rat izrodio kako bi Rusija još jedanput preko Dunava preći htjela. Iz tog uzroka Rusija se stara da posredstvom drugih dejstvuje i to proizvede što sama neposredstveno ne može. Tako je bio knjaz Mihailo u ovom poslu njihovo bezvoljno orudije, i ona će zaista želeti da se povrati onom planu, koji je sredstvom knjaza Mihaila u djelo privoditi počela bila.

No budući da praviteljstvo knjaza Aleksandra ne pritjažava povjerenje Rusije, jer se ono ne da ko slepo orudije njeno upotrebiti, to se dakle Rusija vidi primorana da na prevratu sadanjeg praviteljstva radi, kako bi posle njegovog padanija jedno praviteljstvo za svoje planove ustanoviti mogla.

Sva pokušenija za prevariti Rusiju i nju o tom uveriti da će sadanje praviteljstvo sledovati njenim planovima, bila bi posve bezuspješna. Kad sama Rusija primeti da se u Srbiji samostalni narodni

duh probuđuje, ondaj ona neće verovati nikakvim predloženijama koja bi joj se činila, jer Rusija je mnogo lukavija nego da bi se dala u jednu zamku uplesti, koja je protivna njenim namjeranijama. Šta više i to se još daje misliti da bi Rusija sve težnje Srbije za stupiti u tešnji sojuz i sporazumljenje sa ostalim turskim Slavenima, ako bi ih samo saznala, samo na to upotrebila, da one ljude, koji bi ovaj posao upravljali u Turskoj, Austriji i ostalim vladanijama izdade, kako bi čez to Evropu uverila da to nije Rusija nego buntovna i njoj protiveća se Srbija koja ovakva prevratna težnja podpomaže. No pored svega toga Rusija će se rado o ovim sporazumjenijama izvestiti dati, da bi tako trag i tečaj njihov poznati i ove malo po malo za sebe uzeti i upotrebiti mogla.

I koliko god se Srbija samostalnije upravljala bude, to će sve manje povjerenje kod Rusije imati, i ako Rusiji nikako za rukom ne ispadne da stanje u Srbiji promeni i takvu samostalnu politiku Srbije uničtoži, ona će se tada jamačno truditi da sve turske Slavene od Srbije odvraća, da njih sve između sebe razdvoji i u neslogi zadrži, a sama će sa svakom pojedinom granom po osobu u otkošenje i sporazumljenje stupiti. Ako se dakle Srbija pri ovom uticanju ne pokaže djeatelnija i revnosnija nego Rusija, to će nju ova pobjediti i preteći.

Pri ovom delu treba se obmana čuvati. Rusija se nikad pred Srbijom poniziti neće, a ako ona vidi da Srbija neće njoj sa svim odano i bez uslovija služiti, to će ona sva uslovija gordo i sa prezrenjem odbaciti. Ta ona je zaista i mudre sovjetae sobstvenih svojih diplomata, kao jednog Livena, žestoko odbacila, upravo zato što su ovi samo privremeno popušćanje predlagali; može li se dakle misliti da će se ona prema stranim povodljivija pokazati nego prema svojim sobstvenim i vernim služiteljem? No najposle kad se u Srbiji ne bi niko nalazio, koji bi se Rusiji bezuslovno predati hteo, i kad bi Rusija primorana bila sa onima raditi, koji joj samo pod uslovijama služiti žele, onda se ona ne bi zatezala i sa ovim sojuziti se i raditi, jer ona najposle ne bi mogla nikad Srbiju sa svim ostaviti, no dokle god ona nalazi ljudi u Srbiji koji se njoj bezuslovno povinuju i nju slušaju; to će ona svagdar takve Srbe predpostavljati onim pravim patrijotama.

Rusija ne da sebi od tako male države, kao što je Srbija uslovija propisivati; ona zahteva da se njeni sovjeti kao zapovesti bezuslovno slušaju, i oni koji njoj služiti žele moraju se njoj sa svim i predati. Istina ona se po nekada čini da prima sve da joj služe, ali ona ih ni u što ne upotrebljava,

jer jedni ne pritjažavaju njeno povjerenje, i tako, črez ovakav njen način postupanja, svaka prilika iščezava za moći nju prevariti.

Ako Srbija želi iz sadašnjeg podčinjenog stanja izvući se i cela, prava država postati, mora će se truditi da malo po malo političesku moć Turske uničožavajući, sebi je prisvoji; jer upravo ovo je ona točka, u kojoj se srbska i ruska politika sukobljavaju, pošto i Rusija na oslabljenje političeske sile carstva turskog radi. No iz ovog soglasija ipak nikako ne sleduje da su cjel i namera obadveju ona ista, i da po tome njihova politika u harmoniji i soglasiju biti mora. U kratko da rekнем: Srbija mora nastojavati da od zdanija turske države samo kamen po kamen ocepljuje i prima kako bi od ovog dobrog materijala na starom i dobrom temelju starog carstva srbskog, opet veliku novu srbsku državu sagraditi i podignuti mogla. - Još sad dok je Srbija pod turskom vladom, daje se ovo sazidanje priugotoviti i pripraviti, jer se ovakvi poslovi ne mogu u poslednjem magnoveniju preduzimati i svršiti.

Govoreno je ovde o naravi ruske i srbske politike obširnije, a to upravo za to što je Bugarska ona zemlja u kojoj se ruski i srpski upliv najpre i najviše susresti mora.

Mi smo ovde mnogo o tom govorili i dokazivali iz kog uzroka srbska politika ne može na će se soglasiti sa onom ruskom; no mi u isto vreme i to kažemo, da Srbija ni s kim lakše ne bi mogla svoju cjel postići no u soglasiju s Rusijom, ali to samo onda kad bi Rusija savršeno i potpuno primila i uslovija Srbije, koja bi pod navedenu Srbijinu nameru t. j. budućnost njenu u prostranom smislu osigurala. Jedan sojuz između Srbije i Rusije bio bi zaista najprirodniji, no da se taj učini od same Rusije zavisi, i Srbija treba da ga prima s raširenim rukama, ali svagdar pošto se uvjeri da Rusija svesrdno i iskreno predlaže, koji će samo onda moći biti, ako ona od dosadanje svoje sisteme odstupi t.j. ako uzdrži da je za prirodni sojuz sa Srbijom, makar malom, nego sa Austrijom za koje ona Zapadne Slavene i čuva. Premda se ja ne nadam da će se Rusija ikada hteti Srbiji iskreno prikloniti, ipak nužno je to ovde spomenuti od kakve bi to polze za Srbiju bilo, i da takovo pojavljenje trebalo Srbiji, jer i ako je tako mnogo govoreno protiv Rusije nije to iz mrzosti činjeno koliko iz nužde na koju nas je sama Rusija tolikim svojim postupcima nagnala.

Još nekoliko reči o Bugarskoj pa ćemo dalje preći. Ako smo mi raspoloženje duha narodnog u Bugarskoj dobro poznali, i ako nismo ona rodoljubiva sredstva koja ona pritjažava otveć malo uvažavali, onda moramo kazati da ovde veća usiljavanja za oslobođenje otačestva od turskog jarma još su daleko. I opet Rusija glavna svoja težnja ovamo upravlja, jerbo je ova zemlja uprav pred vratima Carigrada i na njenom putu k ovom položena; no i otnošeniju k Srbiji, Bugarska isto to položenije i značenje ima koje i za Rusiju. Ako Rusija samo još nekoliko godina ovako u Bugarskoj dejstvuje, kao što je do sad radila i ako za ovo vreme Srbija ostavi da Rusija radi tamo bez da i Srbija što čini, zaista će međutim Rusija toliko uspjeti, da neće ni malo više trebati srbskog upliva u Bugarskoj. Neka ovo za Srbiju bude znak i opomena i neka ona ne zaboravi da samo ondaj političesko prijateljstvo očekivati može, ako smo ljubav našu prema prijatelju već od pre posvedočili i dokazali. Srbija mora za Bugarsku nešto učiniti, pošto ljubav i pomoć mora biti vzajmna.

Pošto smo dakle položenje za današnju Bugarsku i njenu veliku znamenitost za Srbiju ukratko označili i pošto smo ruski upliv koji tamo vlada nešto spomenuli, prelazimo k tome da načertamo nekoliko uvodnih sredstava za to kako valja srbski upliv u Bugarskoj utemeljiti.

1. Bugari nemaju vaspitajuća i učevna zavedenija, zato bi trebalo da Srbija svoje škole Bugarima otvori, i osobito da nekoliko blagodjejanija za Bugare mlade, u Srbiji učeće se, naredi.
2. Bugarsko sveštenstvo ponajviše je grčko, a ne narodno bugarsko; za to bi vrlo poželateno, i polezno bilo da bi neko čislo mladi Bugara bogosloviju u Srbiji svršilo, pa kao sveštenici u njihovo otečestvo među svoj rod se vratilo.
3. Valjalo bi štampati bugarske molitvene i druge crkvene knjige i bugarska djela u Srbiji; ovo važno sredstvo Rusija već odavno upotrebljava, i Srbija mora gledati da Rusiju u tome preteče.
4. Potrebno je da pouzdani i sposobni ljudi putuju po Bugarskoj, koji bi pozornost bugarskog naroda na Srbiju obratili i u njemu prijateljska čuvstva prema Srbiji i srbskom praviteljstvu probudili, i zajedno i nadeždu oživljavali da će Srbija zaista Bugarima za njihovo izbavljenje u pomoć priteći i za njihovu sreću starati se.

O politici Srbije u smotreniju Bosne, Ercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije

Kad mi površinu i geografsko položenje ovi zemalja, ratni duh njihovi žitelja, i ono mnijenje i način mišljenja njihov u bliže rasmotrenije uzmemo, mi ćemo lako na tu misao doći da je ovo ona čast turskog carstva, na koju Srbija najveći upliv imati može. Stalno opredjeljenje i uređenje ovoga upliva čini nam se da je za sad (1844) glavni zadatak srbske politike u Turskoj.

1. Kad dva susedna naroda među sobom uži i tešnji sojuz zaključiti žele to se pre svega granica koliko je bolje moguće otvoriti mora, da bi se neprestano saobraćanje što je više možno olakšalo i živim učinilo. No Srbija se od ovih svojih sunarodnika u Turskoj kao nekim kineskim zidom odelila, i saobraštenija je na toliko samo malo mesta dozvolila, da ima kuća u većim varošima, koje više vrata imaju za ulazak i izlazak ne želi knjaževstvo srbsko. Zato neka straže na granicama istina ne umale, no da se mesta sastanaka, izlaska i ulaska na srpskoj granici umnoži sprama Bosne. A zašto ne i Bugarske?

Uvedeni sastav odjeljenja mogao je u svoje vreme polezan biti; no tu sistemu i sad još zadržati značilo bi toliko koliko Srbiju usamljivati i zatvarati, a to je njenoj budućnosti i njenom napretku sa svim protivno.

2. Treba na to ići da se dva naroda, istočno pravoslavni i rimokatolički među sobom u svojoj narodnoj politici razumede i slože, jer samo tako može se sa dobrim uspjehom ova politika sledovati.

Srbije je dužnost da glavne osnove ove politike oba dvema častima naroda ondašnjih predloži, jer ona u ovom djelu može sa važnošću postupati, koje ona po pravu diplomatski priznati i po mnogogodišnjem iskustvu činiti je dužna. Jedna od glavnih osnova naznačava se: načelo pune vjerezakonske slobode. Ovo načelo moraće svima hristijanima, a ko zna da povremenu i nekim muhamedancima dopasti se i zadovoljiće ih. No kao najglavniji i osnovni zakon državni mora se predstaviti i utvrditi u tome, da knjaževsko dostojinstvo mora biti nasledstveno. Bez ovoga načela, koje sačinjava jedinstvo u najvišem državnom dostojinstvu ne može se stalan i postojani državni sojuz među Srbijom i ostalim susjedima Srbima ni pomisliti.

Ako Bošnjaci ne bi ovo primili, to bi otuda kao sigurno sledovalo raskomadanje Srba na provincijalna mala knjaževstva pod osobitim vladajućim familijama koje bi se nepremjeno tuđem i stranom uplivu predale; jer bi one među sobom sarevnovale i jedna drugoj zavidile. Ove familije nikad se ne bi dale više do toga dovesti da interes svoje koristi kakvoj drugoj familiji na žertvu prinesu, pa baš ni onda kad bi od takvog požrtvovanja napredak sviju ovi naroda zavisio.

Iz ovih osnovopoloženija sleduje, da, ako bi se pre ovog opšteg sojedinjenja Srbstva što osobito u Bosni preobražavati počelo, da se to preobraženje tako čini kako bi ono samo služilo kao priugotovlenije za ono opšte sojedinjenje sviju Srba i provincija ujedno, kojim jedinim načinom može se računati na postizjenje one velike cjeli i onog interesa koji je svima ovim Srbima jednak. - Jer ovde Srbiju samo zato napred stavljam što ona jedina može tu stvar priugotvljavati i dužna je neprestano negovati do vremena koje će doneti izvršenje ovog plana i koje vreme da bi sazrelo Srbija će na tome raditi. -

Ko god dakle ovom narodu dobra želi on ne sme Bošnjacima nasledstveno knjaževsko dostojinstvo preporučivati. U takom slučaju neka bi se među tim izbirali najvažniji ljudi iz celog naroda i to ne za celi život, no na izvjestno vreme, koji bi kao neki sovjet obrazovali. Sa ovakvom makar provincijalnom i odeljenom vlastju, ostao bi otvoren put za napredak; lako bi se onda Srbija u svoje vreme sa Bosnom tješnje sojuziti i skopčati mogla, jer onda ostaće ovaj sojuz mogućan i vjerojatan.

Treće osnovno načelo ove politike jest: jedinstvo narodnosti, kojeg diplomatski zastupnik treba da je pravlenije knjaževstva Srbije. K ovome treba dakle učiniti da se Bošnjaci i ostali Slaveni obrate i kod ovog treba zaštitu i svaku pomoć da nadu kad god se o tom radilo bude ovog načela vrednost pokazati. Srbija u ovom smotreniju mora će o tom uvjeriti da je ona prirodna pokroviteljica sviju turski Slavena i da ćedu samo onda kad ona dužnost ovu na sebe uzme, ostali Slaveni njoj pravo to ustupiti da ona u imenu njihovom nešto kaže i čini. Ako bi Srbija svojim sosjedima taj nesrećni i zli primjer davala da ona samo na sebe misli, a za nevolju i napredak ostali ne bi marila, nego bi to ravnodušno smatrala, to bi onda jamačno i ovi samo njenom primjeru sledovali, ne bi je slušali, i tako bi umesto sloge i jedinstva nastupilo nepovjerenije, zavist i nesreća.

3. Ujedno nužno je i to, da se ne samo svi osnovni zakoni, ustav i sva ustrojenija glavna knjaževstva Srbije u Bosnu i Hercegovinu među narodom rasprostranjavaju, nego još i to da se za vremena nekoliko mladih Bošnjaka u srpsku službu državnu prima da bi se ovi praktično u političeskoj i financijalnoj struci pravlenija, u pravosuđiju i javnom nastavljeniju obučavali i za takove činovnike pripravljali koji bi ono što su u Srbiji naučili posle u svom otečestvu u djelo privesti mogli. Ovde je naročito nužno to primjetiti: da ove mlade ljude pored ostalih treba osobito nadziravati i vaspitavati tako da njihovim radom sa svim ovlada ona spasitelna ideja opšteg sojedinjenja i velikog napredka. Ova dužnost ne može se dovoljno preporučiti.
4. Da bi se narod katoličeskog ispovedanija od Austrije i njenog upliva odvrćali i Srbiji većma priljubili nužno je na to osobito vnanianije obraćati. Ovo bi se najbolje postići moglo posredstvom fratera ovdašnjih, između kojih najglavnije trebalo bi za ideju sojedinjenja Bosne sa Srbijom zadobiti. U ovoj celji nužno bi bilo narediti da se po gdi koja knjiga molitvena i pesme duhovne u beogradskoj tipografiji štampaju; posle toga i molitvene knjige za pravoslavne Hristijane, zbirku narodnih pesama koja bi na jednoj strani sa latinskim a na drugoj sa kirilskim pismenima štampana bila; osim toga mogla bi se kao treći stepen štampati kratka i obšta narodna istorija Bosne u kojoj ne bi se smela izostaviti slava i imena nekih muhamedanskoj veri prešavši Bošnjaka. Po sebi se predpostavlja da bi ova istorija morala biti spisana u duhu slavenske narodnosti i sa svim u duhu narodnog jedinstva Srba i Bošnjaka. Črez štampanja ovih i ovim podobnih patriotičeskkih djela, kao i črez ostala nužna dještviija, koja bi trebalo razumno opredjeliti i nabljudavati oslobodila bi se Bosna od upliva austriskog i obratila bi se ova zemlja više k Srbiji. Na ovaj način bi ujedno Dalmacija i Hrvatska dobile u ruke djela, kojih štampanje je u Austriji nemoguće, i tim bi sledovalo tešnje skopćanje ovih zemalja sa Srbijom i Bosnom. Na ovo djelo treba osobito vnanianije obratiti i istoriju o kojoj je gore reć dati napisati črez čoveka vrlo sposobnog i duboko pronicavajućeg.
5. Cjela spoljašna trgovina Srbije nalazi se u rukama Austrije (Ovo je jedno zlo protiv kog taćnija opredelenija ostavljam ljudima iz finansije da razćlene, a ja ću samo nešto o tom navesti koliko to mora u ovaj plan ući te da njegovu važnost dopuni). Preko Zemuna sa stranim državama u neposredstveni trgovaćki sojuz stupiti, ostaće svagdar stvar vrlo

mučna. Zbog toga se Srbija pobrinuti mora za nov trgovački put, koji bi Srbiju na more doveo i za nju tamo pristanište stvorio. Ovakav put samo je onaj za sad mogućan koji preko Skadra u Dulcinj vodi. Ovde bi našao srpski trgovac sa svojim prirodnim proizvodima u dalmatinskim prirodnim brodarima i trgovcima svoje jednoplemenike a pri tom vrlo vešte i sposobne ljude koji bi ih pri kupovanju stranih jespapa dobro i pošteno poslužili i na ruci bili. Onde bi dakle nužno bilo srpsku trgovačku agenciju podići i pod odbranu i zaštitu ove prodaju srpskih proizvoda i kupnju francuskih i engleskih espapa staviti.

Pri ovom poslu praviteljstvo bi moralo prvi korak u tome učiniti s tim da izradi i naimenuje jednog trgovačkog agenta u Dulcinju, koji će odande srpskom trgovcu kao prostom pokazati kud treba da ide. Ovaj agent stupivši u saopštenija s našim zemaljskim trgovcima, imao bi zdravo prostudirati način kako bi se onamo s polzom naša trgovina obratiti imala i kad se praviteljstvo osigura o polzama ovim onda može čez novina dati objavljivanje polze, koje bi s te strane dolazile našoj trgovini, a to bi značilo upućivati naše trgovce ovom probitačnom mestu. Ako bi samo nekim trgovcima ispalo za rukom te bi tamo dobro i probitačno poslove svršili, to bi drugi brzo njihovom primjeru sledovao i malo po malo otvorio bi se taj put trgovine bez da bi praviteljstvo neprestano o tom brinulo; jer trgovci bi sami sebi posle put otvorili, a praviteljstveni agent pazio bi samo da naši trgovci ne trpe tamo nikakva ugnjetanija. - Iz ovog naređenja bi sledovalo da bi cena proizvoda srpskih na Jugu iznošenih podizala se na Severu, a cena espapa donosećih se u Srbiju sa Severa padala bi konkurencijom unosećih se espapa sa Juga. Jednim slovom ukratko rečeno Srbin bi ovim načinom skuplje prodavao a jevtinije kupovao.

U političeskom obziru imalo bi ovo sredstvo ne manju važnost, jerbo će se nov agent srpski nalaziti među žiteljstvom srpskim i ova prilika prinela bi jače upliv Srbije na sjeverne Arbaneze i na Crnu Goru, a ovo su upravo oni narodi koji imadu ključeve od vrata Bosne i Hercegovine i od samoga mora Adrijatičeskog. Postavljanje ove agencije srpske i utemeljenje njeno onamo mi smo uvereni kao političeski postupak Srbije smatran bi bio od neobične važnosti među onim narodima i tešnji sojuz ovi žitelja sa Srbijom postigao bi se vrlo lako.

Francuska i Engleska ne samo što se ne bi tome protivile, nego bi to još potpomagale, a Porta takođe ne bi protivna bila, jer s time bi njeno jedno pristanište na novo procvetalo.

6. Na istočnog veroispovedanija Bošnjake veći upliv imati neće biti za Srbiju težak zadatak. Više predostrožnosti i vnimanija na protiv toga iziskuje to, da se katolički Bošnjaci zadobijedu. Na čelu ovih stoje franjevački fratri.

Pored gore spomenutog štampanja knjiga ne bi li dobro i sovjetno bilo da se jedan od ovih bosanskih fratera pri beogradskom liceumu kao profesor latinskog jezika i još kakve nauke postavi. Ovaj profesor morao bi služiti kao posredstvenik između Srbije i katolika u Bosni, jer s tim bi mi prvi poveritelan korak učinili i s tim dali bi na dokazateljstvo tolerancije. Zar ne bi mogao ovaj isti frater ustanoviti ovde jednu katoličesku kapelu za ovde živeće katolike, s čime bi se izbeglo podizanje jedne kapele pod uplivom austriskim koje će ranije ili dočnije sledovati morati. Ovu kapelu mogli bi staviti pod pokroviteljstvo ovde stanujućeg konzula francuskog. Ovo bi dalo povoda i priliku francuskom praviteljstvu da se u toj stvari živo zauzme i s tim bi se Srbija oslobodila opasnosti od jedne katoličeske crkve, koja bi pod uplivom Austrije u Beogradu bila.

7. Karađorđe je bio vojeni predvoditelj od prirode bogato obdaren i vrlo iskusan; on nije mogao predvideti onu preveliku vojnu važnost koju Crna Gora za Srbiju ima i koju će svagdar imati kad god se o tome stane raditi da se Bosna i Hercegovina od Turske odjele i Srbiji prisajedine. Pohod ovog vojvode na Sjenicu i Novi Pazar još svi Srbi dobro pamte i nije potrebno da mi sledujući predlog novim dovodima podkrepljujemo. Neka Srbija i u Crnoj Gori primier Rusije sleduje i neka dade vladiki pravilnu svakogodišnju podporu u novcu. - Srbija će na ovaj način za malu cjenу imati prijateljstvo zemlje, koja najmanje 10.000 brdних vojnika postaviti može.

Ovde moramo još to primetiti, da odlaganje ove podpore na poslednje magnovenje neće imati poželani uspjeh i sledstvo; budući da će Rusija pravedno moći na svoju mlogogodišnju i stalnu podporu pozivati se, a srpski novi predlog moći će kao samo iz nužde učinjeni ocrniti i u podozrenije dovesti; i Crnogorci bi onda rekli: Srbi nisu nama

pomagali kad smo u nuždi bili, što je dokazateljstvo da nam nisu prijatelji, nego nas samo za sad upotrebiti žele.

Srem, Bačka i Banat

Na prvi pogled moralo bi se misliti da Srbija sa ovim predjelima u najprijateljskijem sojuzu stoji; budući da su njina porekla, jezik, vjera, prava i običaji jedni i isti sa srbskima u Srbiji. Ako to nije tako, ondaj pričina toga bar od časti samo na Srbiju spada; jer se ova nije dovoljno trudila o tom da prijateljstvo ovih Srba zadobije. No nadati se treba da će pokraj sveg neprijateljskog upliva Austrije ovo pogrešno otkošenje s vremenom prestati i popravljen biti i to u onoj meri u kojoj knjaževstvo Srbije sve više i više kao dobro uređena i izobražena država pokaže se.

Za sada ako ništa više trebalo bi bar upoznati se s važnijim ljudima ovi provincija, i jedne srbske važne novine onamo ustanoviti koje bi pod konstitucijom Mađarske mogle polezno dejstvovati u interesu srbskom i koje bi imale biti uređivane čez vrlo iskrenog čoveka ko na primer g. Hadžića ili njemu podobnog.

O sojuzu sa češkim Slavjanima

O ovim Slavenima nećemo ovom prilikom mnogo govoriti ne samo što oni ne bi spadali u ovaj plan, nego zato što bi se to mnogima u početku kao jedna nepraktičnost učinila. Zato mi prelazeći to ukratko, i ostavljajući da se interesi koji bi se od ovog sojuz imali, upoznadu u izvršeniju samog ovog plana, mi za sad samo toliko preporučujemo, da je nužno početi upoznavati Srbiju sa Slavenima Češke, Moravije i Slovačke i to na jedan vrlo predostrožan i odveć mudar način kako to ne bi moglo Austriji u oči pasti.

Kraj

(Preuzeto iz D. Stranjaković, *Kako je postalo Garašaninovo "Načertanije"*, Spomenik SKA, XCI, Beograd 1939, str. 76-102)

(Izvor: http://www.rastko.rs/istorija/garasanin_nacertanije.html, posjeta 07. 08. 2014.)